

MALİYYƏ PROQRAMI MODELİ

I. Maliyyə Proqramı modelinin mahiyyəti və məqsədi

Maliyyə proqramı modeli makroiqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün əlaqələndirilmiş siyasət tədbirləri planı hazırlamaq üçün istifadə olunan modeldir. Maliyyə proqramı modeli makroiqtisadi siyasəti proqramlaşdıran və iqtisadiyyatın bütün sektorları üzrə inkişaf parametrlərini bir-biri ilə uzlaşdıran hesablama vasitəsidir.

Bu vasitə iqtisadi siyasətin rəqəmlə ifadə olunmuş hədəflərini və bu hədəflərə nail olmaq üçün iqtisadi siyasət alətlərinin parametrlərini əhatə etməklə müəyyən dövr üçün hökumətin iqtisadi fəaliyyətinin makro çərçivəsini formalaşdırmağa imkan verir. Beynəlxalq təcrübədə maliyyə proqramının tərtibi Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) metodologiyasına əsaslanır.

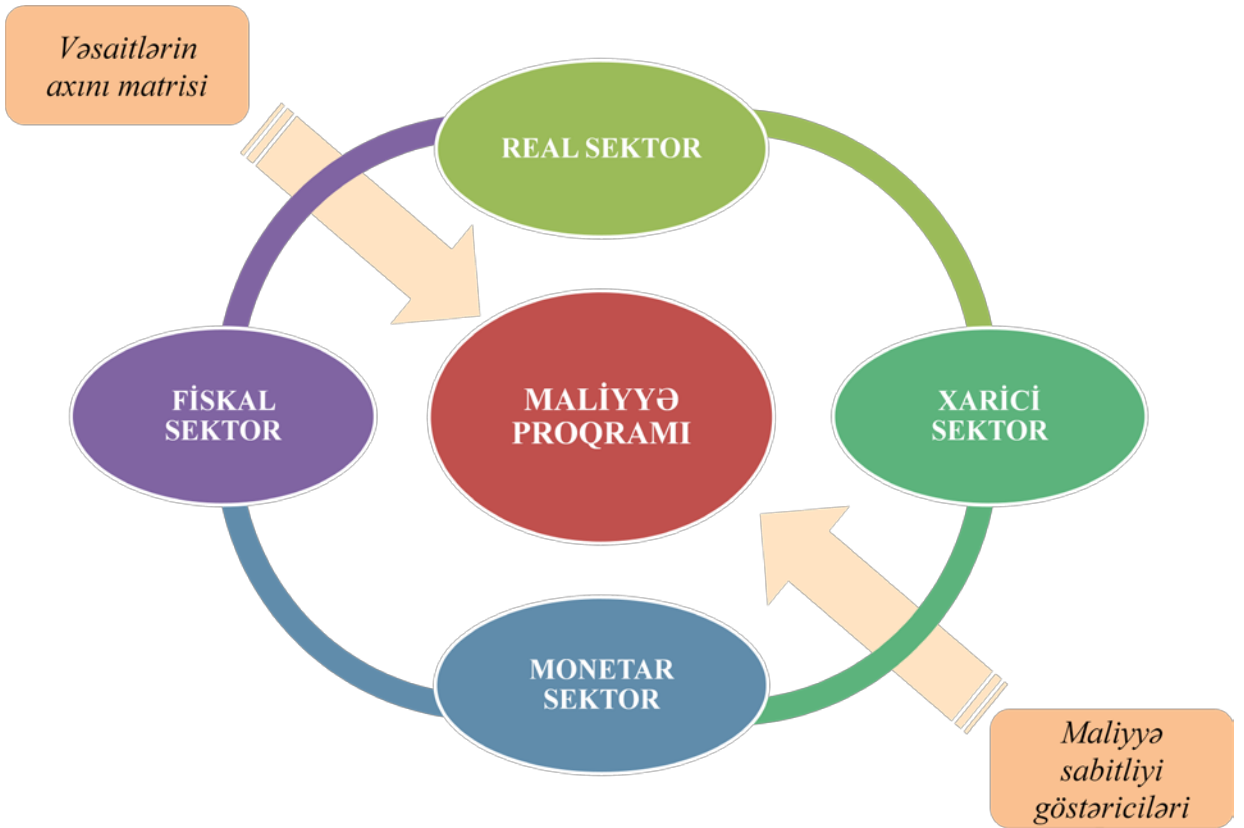
Maliyyə proqramı modeli ölkədəki istehsalın həcmi, inflyasiya, dövlət xərcləri, tədiyyə balansı və məzənnə kimi göstəricilərin təhlilini əhatə etməklə yanaşı, bu əqreqlərdəki dəyişikliklərin ölkənin iqtisadi mühitinə, habelə maliyyə sabitliyinə təsirlərini ölçməyə imkan verir.

Proqramın qurulmasında əsas məqsəd makroiqtisadi sabitliyin qorunması üçün siyasət qərarlarını müəyyən etməkdir. Maliyyə proqramı pul və fiskal siyasət vasitəsilə həm daxili məcmu tələbin tənzimlənməsi və tədiyyə balansında tarazlığın təmin edilməsi, həm də işsizliyin minimuma endirilməsinə yönəlmiş məcmu təklifin tənzimlənməsi tədbirlərini əhatə edir.

İqtisadiyyatda baş verən hadisələrin əlaqəli təhlili və buna uyğun işlənəcək iqtisadi siyasətin düzgünlüyü maliyyə proqramına daxil olan iqtisadi informasiya və statistik göstəricilərin dəqiqliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Belə ki, maliyyə proqramı modeli makroiqtisadi hesabların qarşılıqlı inteqrasiyası əsasında qurulur. Bu makroiqtisadi hesablar milli hesablar, tədiyyə balansı, dövlət maliyyəsi və monetar hesabları əhatə edir. Bu hesabların maliyyə proqramı çərçivəsində təhlili sektorlar üzrə yeridilən siyasətin qarşılıqlı ziddiyyət təşkil edib-etməməsini müəyyən edir.

Proqram makroiqtisadi hesablar arasında qarşılıqlı funksional əlaqələr və milli hesablar sistemində mövcud olan əsas makroiqtisadi bərabərliklər üzərində qurulur. Hesablararası qarşılıqlı əlaqələrin mövcudluğu iqtisadi proseslərin ötən dövr və gələcək üzrə təhlillərinin keyfiyyətini artırır.

Sxem 1. Maliyyə Proqramı modelinin ümumi quruluşu

Makroiqtisadi hesablar arasında maliyyə münasibətləri maliyyə vəsaitlərinin axını matrisində əks olunur. Bu matris, hər hansı bir sektorda baş verən izafi xərclərin digər bir sektorda izafi yığımlar hesabına və ya xarici sektor tərəfindən maliyyələşməsi imkanlarının müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır.

II. Makroiqtisadi sektorlar və maliyyə proqramının işləmə mexanizmi

Maliyyə proqramı modeli ümumilikdə 4 sektordan ibarətdir – real sektor, fiskal sektor, xarici və monetar sektor.

Real sektor üzrə göstəricilər ÜDM-in istehsal və xərclər metodu ilə hesablanması ilə yanaşı gəlirlərin yaranması və istifadəsi, eləcə də kapital hesablarını əhatə edir. Bu sektorda ÜDM-in neft və qeyri-neft sahələri üzrə hesablanmasına dair göstəricilər cədvəli də mövcuddur. Qeyd edək ki, real sektorda göstəricilərin bəziləri digər üç sektorda baş verən dəyişikliklərlə əlaqəli şəkildə qiymətləndirilir. Məsələn, inflyasiyanın proqnozlaşdırılması zamanı pul bazasının dəyişməsindən istifadə olunur, tikinti üzrə artımın qiymətləndirilməsi isə dövlətin investisiya xərcləri ilə əlaqəlidir.

Fiskal sektor mərkəzi hökumətin fiskal hesablarını və büdcədən kənar fondların hesablarını əhatə edir. Digər ifadə ilə bu sektor geniş mənada dövlət maliyyəsini və onun iqtisadiyyatın digər sektorları ilə münasibətlərini əhatə edir. Hökumət sektorunun icmal büdcəsi struktur baxımından dövlətin cari və kapital əməliyyatlarından və büdcə kəsirini maliyyələşdirən hesablardan ibarətdir. Dövlət büdcəsinin formatı maliyyə proqramı çərçivəsində təkmilləşdirilərək təhlillər üçün daha səmərəli formaya gətirilmişdir. Dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsi vergi gəlirləri və qeyri-vergi gəlirləri, xərclər hissəsi isə cari xərclər və əsaslı xərcləri kimi təsnifləşdirilmişdir. Eyni zamanda büdcənin istər gəlir maddələri, istərsə də xərc maddələrinin daha təfəsilatlı bölgüsü də aparılmışdır. Büdcənin qeyri-neft gəlirlərinin qeyri-neft ÜDM-nin artımı, gömrük daxilolmalarının idxalın həcmi, neft gəlirlərinin neft ixracı, büdcənin cari və kapital xərc artımlarının iqtisadi artım və sosial rifah hədəfləri ilə əlaqələndirilməsi sektorlar arasındakı əlaqələrin nümunəsi ola bilər.

Xarici sektorun göstəricilərinə Beynəlxalq Valyuta Fondunun təlimatına əsasən müəyyən dövrdə ölkə iqtisadiyyatının qalan dünya ilə iqtisadi əməliyyatlarını əks etdirən göstəricilər daxil edilmişdir. Maliyyə proqramı modelinin məqsədlərinə uyğun olaraq tədiyə balansını analitik formatda təsnifləşdirilərək aşağıdakı hesablar qrupuna bölünmüşdür: i) Xarici ticarət balansı, ii) Xidmətlər balansı, iii) Gəlirlər balansı, iv) Cari transfertlər, v) Kapital və maliyyənin hərəkəti hesabı, vi) Səhvlər və buraxılımlar, vii) Ehtiyatların dəyişimi.

BVF-nun Pul və maliyyə statistikasına dair təlimatına uyğun olaraq maliyyə korporasiyaları Mərkəzi Bank, kommertiya bankları, digər maliyyə korporasiyaları (pensiya fondları, sığorta şirkətləri) və digər maliyyə vasitəçilərini (qeyri-bank kredit birlikləri) əhatə edir. Azərbaycanda monetar sektorun hesabları ölkədə fəaliyyət göstərən kommertiya banklarının və Mərkəzi Bankın balans hesablarını əhatə edir. Digər ifadə ilə monetar sektorun analitik təqdimat forması olan pul icmalı kommertiya banklarının icmal balansı və Mərkəzi Bankın analitik balansının məcmuəsidir. Monetar sektorun real sektor ilə əlaqəsi pul təklifi funksiyası vasitəsilə həyata keçir. Modeldə bu əlaqə aşağıdakı bərabərlik (Fişer bərabərliyi) şəklində əks olunub:

$$M * V = P * Y$$

Burada, M – pul kütləsi, V əmsalı – pulun dövretmə sürəti, P – iqtisadiyyatda mövcud qiymət səviyyəsi, Y – real Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM).

Maliyyə proqramının işləmə mexanizmi makroiqtisadi hesabların qarşılıqlı əlaqəsini, statistik uyğunluğu və proqnozlaşdırılmasını əhatə edir (bax: Sxem 3).

Ümumilikdə, sektorlararası sıx əlaqə və asılılıqların mövcudluğu proqnozlaşdırma işinin keyfiyyətini əhəmiyyətli artırır. Məsələn, ölkə daxili neft hasilatının və neft qiymətinin müvafiq ssenarinin tələbinə uyğun olaraq dəyişdirilməsi avtomatik olaraq xarici sektorun profisitinə, fiskal sektorun gəlirlərinə, Mərkəzi Bankın valyuta sterilizasiyasına, pul bazası, inflyasiya kimi makrogöstəricilərə təsir göstərir. Başqa bir ifadə ilə sektorların əsas siyasət göstəricilərindəki bir dəyişikliyə digər sektorların nəticə göstəricilərinin reaksiyası avtomatik olur.

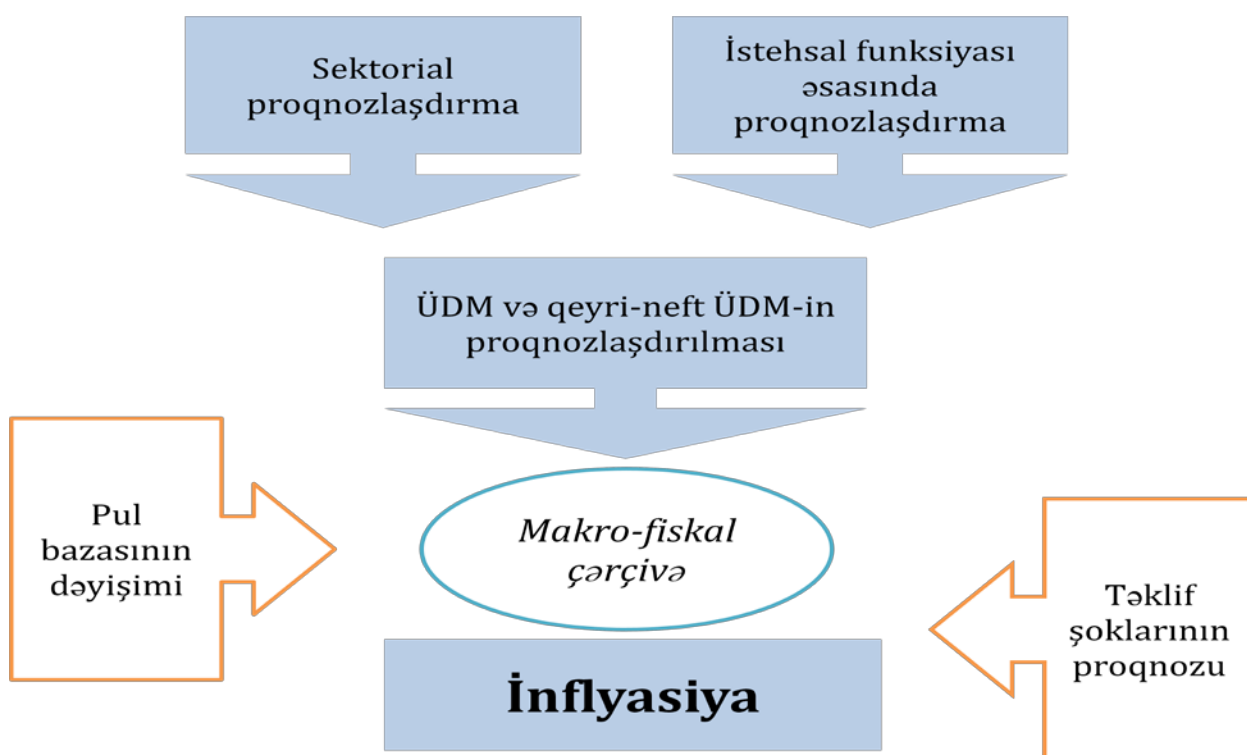
III. Maliyyə proqramı çərçivəsində proqnozlaşdırma metodologiyası

Maliyyə proqramı çərçivəsində proqnozlaşdırma aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

a. Ölkədəki makroiqtisadi vəziyyətin təhlili

Maliyyə proqramı çərçivəsində analitik təhlillərin aparılması və proqnozlaşdırmanın keyfiyyəti iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərin düzgün şərhindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bundan başqa, makroiqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün mövcud siyasət alətlərinin real təsir dərəcəsi obyektiv qiymətləndirilməlidir.

Sxem 2. Proqnozlaşdırma çərçivəsi və alqoritmi

b. Sistemdənkənar (ekzogen) amillərin qiymətləndirilməsi

Əsasən xarici sektorun hesablarında özünü göstərən ekzogen **amillərin** proqnozlaşdırılması xüsusi diqqət tələb edir. Dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklər, o cümlədən, xarici ticarətdəki qiymət indeksləri, dünya bazarında faiz dərəcələri, partnyor və rəqib ölkələrdə tələb-təklifin dəyişmə tendensiyası maliyyə proqramında əks olunmalıdır. Bu göstəricilərə dair proqnoz rəqəmlər beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından, müxtəlif özəl və hökumət qurumlarının analitik materiallarından və statistik bülletenlərindən əldə olunur.

c. Makroiqtisadi hədəflərin müəyyənləşdirilməsi və bunun əsasında siyasət tədbirləri planının işlənməsi

Maliyyə proqramında proqnozlar əsas etibarilə qısa və ortamüddətli dövr üçün qurulur. Qısamüddətli proqnozlar bir ilədək müddəti, ortamüddətli proqnozlar isə 3 ilədək müddəti əhatə edir.

Modeldə proqnozlar ölkədə müəyyən olunmuş ümumi makroiqtisadi məqsədlər əsasında ilkin mərhələdə hər bir sektor üzrə ayrıca işlənir. İlk olaraq milli hesablarda qiymət və ölkənin ümumi məhsul istehsalı göstəriciləri proqnozlaşdırılır. Daha sonra tədiyyə balansının hesabları, dövlət maliyyəsinin hesabları və ən son mərhələdə monetar sektorun hesablarına dair proqnozlar tərtib olunur. Burada monetar sektorun yekun mərhələdə proqnozlaşdırılması təsadüfi deyil. Bu sektorun hesabları iqtisadiyyatın digər sektorlarında baş verən proseslərdən əhəmiyyətli təsirlənir.

Proqnozlaşdırma prosesinin müxtəlif mərhələlərində göstəricilərin düzgün hesablanması yoxlamaq və hesablararası qarşılıqlı uyğunluqların təmin edilməsi məqsədi ilə onların təkrar olaraq işlənməsi və korreksiyası vacibdir.

Bundan başqa hər bir hesabda qalıq maddə (residual item) müəyyən olunmalıdır. Bu maddə hesabda balanslaşdırıcı göstərici rolunda çıxış edərək proqnozlarda hər hansı bir problemin olub-olmamasının ilkin işarəsidir.

Proqnozlar iki ssenari əsasında işlənir: Baza və Proqram ssenari.

Baza ssenari: Baza ssenari hər bir sektorda mövcud siyasətin gələcəkdə də davam etməsi ehtimalı əsasında işlənir. Digər ifadə ilə baza ssenaridə ötən dövrdəki siyasətin yeni dövrdə sabit qalması şəraitində ölkənin makroiqtisadi göstəricilərində hansı dəyişikliklərin olacağı müəyyən edilir. Burada əsas məqsəd siyasətin dəyişməz saxlandığı şəraitdə iqtisadiyyatda mövcud olan problemlərin gələcək dövrlərdə öz-özlüyündə həll olunacağını, özünü yenə də göstərəcəyini və yaxud daha da artacağını müəyyən etməkdir.

Proqram ssenari: Proqram ssenarisində ilkin olaraq makroiqtisadi məqsədlər müəyyənləşdirilir və bundan sonra lazım gələrsə, hər bir sektor üzrə birinci mərhələdə hazırlanmış baza ssenarinin parametrləri proqram vəziyyətinə salınır. Proqram ssenari daha çox ölkənin müəyyən makroiqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün yeridəcəyi siyasət strategiyasıdır. Proqram ssenari və baza ssenarinin fərqi ötən və gələcək dövrlərdə yeridilən siyasət arasındakı dəyişiklikdən ibarətdir.

Sxem 3. Makroiqtisadi hesablar arasında əlaqələr

